

ТАҲРИР – МУҲАРРИР ФАОЛИЯТИНИНГ МУҲИМ АСПЕКТИ СИФАТИДА

Вазира Хусан қизи АБДУЖАНОВА

Таянч докторант

Ўзбекистон журналистика ва
оммавий коммуникациялар университети

Тошкент, Ўзбекистон

blaugranas_04@mail.ru

Аннотация

Мақолада таҳрир тушунчаси, унинг назарий- тарихий ҳамда илмий аспектларда ўрганилиши, ўзбек журналистикасида таҳрир амалиётининг вужудга келиши ҳамда муҳаррир фаолиятида таҳрирнинг ўрни каби масалаларга эътибор қаратилган.

Таянч сўзлар: таҳрир, қўлёзма, шакл ва мазмун, Алишер Навоий, Хусайн Бойқаро, ижодий ҳамкорлик.

РЕДАКТИРОВАНИЕ – КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕДАКТОРА

Вазира Хусан кизи АБДУЖАНОВА

базовый докторант

Университет журналистики и массовых

коммуникаций Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

blaugranas_04@mail.ru

Аннотация

Статья посвящена понятию и работе редактирования, изучению структуры редактирования в теоретическом, историческом и научном плане, возникновению практики редактирования в узбекской журналистике и роли редактирования в работе автора.

Ключевые слова: редактирование, рукопись, форма и содержание, Алишер Навои, Хусейн Бойқаро, творческое сотрудничество.

Ахборот технологиялари асри бугун барча соҳалар каби оммавий ахборот воситалари олдида ҳам ишфаолиятини янги йўналиш ва форматда олиб бориш талабини кўймоқда. Онлайн форматга кўча бошлаган журналистика тартиб- қоидалари йиллар давомида анъанавий оммавий ахборот воситаларида шаклланган қонун- қоидалардан сезиларли фарқ қила бошлади. Бугунги кун журналистикаси соҳа ходимидан бир вақтнинг ўзида бир неча малака ва кўникмаларга эга бўлишни талаб қилмоқда. Айтиш жоизки, ахборот узатишнинг

электронлашиши уни тайёрлаш ва тарқатишни осонлашгирди. Шу билан бирга маълумот тўплаш янгиликни тезкорлик билан тайёрлаш ва бу орқали аудиторияни биринчи бўлиб ахборот билан таъминлаш принципи айрим вақтларда журналистларнинг матн билан ишлаш кўникмаларини оширишга, материалнинг услубий, мантиқий, стилистик хатоликлардан ҳоли бўлишига тўсқинлик қила бошлади.

Босма нащрдан тортиб рақамли журналистика ҳам аввало, сўз билан ишлайди. Журналист ОАВнинг қайси соҳасида фаолият юритишидан қатъий назар журналистик материални тайёрлашда долзарб ва муҳим мавзу танлай билиш билан бир қаторда сўз билан ишлаш яъни матнни таҳрир қилиш малакасига ҳам эга бўлиши лозим. Негаки, оммавий ахборот воситаларининг электронлашиши, ахборот тайёрлаш ва тарқатишнинг барча йўналишларидаги техник тараққиёт нафақат таҳрир жараёнини осонлашгирди, балки журналистнинг касбий маҳоратига кўйиладиган талабларни ҳам оширди.

Жамиятни ахборот билан таъминлаш функциясини амалга ошираётган оммавий ахборот воситалари материаллари аҳолининг барча қатламларига мўлжаллангани сабаб тушунарли, оммабоп усулда тақдим этилиши керак. Шу сабабдан ҳам материал изчил, мантиқий баён қилиниши, келтирилган фактлар аниқ ва ишонарли, текширилган ҳолда тақдим этилиши зарур. Таҳрир айна шу жараёнда материални тушунишни ва барча кераксиз элементларни олиб ташлашни осонлаштиради.

Бугунги ўзбек журналистикасида ҳам таҳрир масаласига алоҳида эҳтиёж бор. Нафақат, босма ва электрон кўринишдаги оммавий ахборот воситалари, балки китоб нащри билан шуғулланувчи ноширлик ва матбаа соҳасида ҳам таҳрир иши аҳамиятга молик фаолият саналади. Айниқса, “бугунги матбуотимизнинг оғриқли нуқталаридан бири – таҳрирнинг сифатсизлиги. Тажриба шунни кўрсатадики, таҳрир санъатини эгаллаш осон иш эмас. Бундай малакага йиллар давомидаги узлуксиз иш мобайнида эга бўлиш мумкин. Бирор бир мақолани нащрга тайёрлаётганда муаллифнинг ҳафсаласизлиги, матн кўчирувчининг эътиборсизлиги туфайли ўтиб кетган

орфографик хатолар, нотўғри олинган иқтибослар, рақам ва кўрсаткичлар, жой, ташкилот номларидан ташқари фикрлашдаги мантиқ бузилишларини ҳам тўғрилаш зарур бўлади” [5;95].

Таҳрир мураккаб ва кўп қиррали тушунчадир. Матбуот, радио, телевидение, электрон ОАВда таҳрирлаш материални нацрга тайёрлаш билан боғлиқ ижтимоий адабий фаолият соҳасини англатади. Энг асосий жиҳати материалдаги камчиликларни бартараф этиш учун унга танқидий қарашда намоён бўлади. Материалнинг таъсирини максимал даражада ошириш ҳам бу жараённинг муҳим жиҳатларидан биридир.

Таҳрир иши қўлёзмани мазмуни ва шакли бўйича нацрга тайёрлаш бўлиб, у бир неча босқичларда амалга оширилади. Умуман олганда, ҳар бир матн таҳрирга муҳтож. Бу ҳолатга муаллифнинг ўзи тўғри, осон ўқилиши мумкин бўлган асар ярата олмагани учун эмас, балки у ўз ижодидаги хатоларни фарқлай олиши қийинлиги сабабидан деб баҳо бериш мумкин. Журналистик матнлар махсус маълумотга эга бўлмаган муаллифлар томонидан ёзилгани сабаб аксарият ҳолларда таҳрир қилишни талаб этади.

Журналистика соҳасига кириб келган ўқувчида биринчи навбатда таҳрир нима, бу жараён нимадан бошланади, деган савол туғилиши табиий. Ўзбекистон миллий энциклопедиясида таҳрир тушунчасига шундай таъриф берилади: “Таҳрир — матбуотда босиш радио, телевидениедан ўқиш кўрсатиш ва б. мақсадлар учун мўлжалланган матннинг таҳририят ходими (муҳаррир, адабий ходим ва б.) томонидан ишлаш жараёни” [21;317]. Яъни журналистик материални аудитория эътиборига тақдим этишдан олдин уни мазмун ва шакл жиҳатдан мукамал ҳолатга келтириш ҳамда нацрга тайёрлаш жараёни таҳрир деб аталади. “Таҳрир” атамасининг келиб чиқиш тарихи ҳақидаги назариялар турлича эканини рус олимларининг адабий таҳрирга доир қўлланмаларида кўриш мумкин. Жумладан, К.М.Накарякова адабий таҳрир атамаси XX аср ўрталаригача қатъий мазмунга эга бўлмагани, бу атама “матнга ишлов бериш” [11;7] деган тушунчани ифодалаш учун қўлланилгани, ўтган асрнинг 40-йилларидан сўнг К.И.Бьлинскийнинг “Адабий таҳрир ва газета

материалларини таҳрир қилиш асослари” китоби нащрдан чиққандан сўнг бу терминнинг маъноси янада аниқ маънога эга бўлганини ёзади. Негаки, К.И.Бьлинский биринчи бўлиб таҳрир жараёнининг моҳиятини матндаги хатоларни оддий тузатиш сифатида эмас, балки амалий жиҳатдан асослаб берган. Олим таҳрирни мазмунан таҳлил қилишни ўз ичига олган ягона жараён сифатида кўриб чиққан. Кейинчалик К.И.Бьлинский ва Д.Э.Розенталнинг «Литературное редактирование» («Адабий таҳрир») дарслигида ушбу нуқтаи назарлар янада ривожлантирилган.

Таҳрирнинг фан сифатида ривожланишига Москва полиграфия институти профессори Н.М.Сикорский [15], А.Э.Мильчин [6]нинг дарсликлари, М.П.Сенкевич [16], К.М.Накарякова [11]нинг китоблари катта ҳисса қўшган. Уларда таҳрир иши бўйича умумий назарий база ишлаб чиқилган.

Бу мавзуда ғарблик S.Norton, R.Browne, D.King, S.Bell, P.Ginna, S.Brian Brooks, L. James Pinson, W.Jean Gaddy [22] ва бошқа кўплаб тадқиқотчилар ҳам изланиш олиб борган.

А.Э.Мильчин таҳрир атамасига муаллифнинг фактик, мантиқий, лингвистик ва стилистик хатоларини тузатиш [7;320], деган қисқа ва аниқ таърифни келтиради. Муаллиф ўз ўрнида ушбу фикрини уч жилдлик «Энциклопедик луғат» да келтирилган «Таҳрир — муаллиф кўлёмасини нащрга тайёрлаш муҳаррир томонидан амалга ошириладиган, асар мазмуни, қурилиши ва услубидаги камчиликларни бартараф этишдан иборат» деган изоҳ билан асослайди. Бироқ олим таҳрир иши фақат нуқсон ва хатоларни бартараф этишдан иборат эмаслигини, таҳрирда мазмун ва моҳият биринчи ўринда туриши лозимлиги таъкидлайди. Филология фанлари номводи, профессор И.Б.Голуб таҳрирлаш атамасини лотинча “redactus” — тартибга солиш сўзидан келиб чиққанини ёзиб, таҳрир ишига матнни ижодий ва техник жиҳатдан хато камчиликлардан бартараф этиш дея изоҳ берса [2;14], А.А.Сбитнева ҳам таҳрир сўзи лотинча тартибга солиш деган маънони англатишини таъкидлаб, матнни текшириш ва тузатиш билан боғлиқ илмий ва амалий фаолият, ҳар қандай фикр, тушунчанинг аниқ шакллантирилиши дея

таъриф беради [14;3]. Олима таҳрирни энг ёш филологик фанлардан бири деб ҳисоблайди. Рус олимларининг ушбу фикрлари таҳрир жараёнининг умумий характеристикасини очиб беради. Қисқа қилиб айтганда, таҳрир матни тил ва услубдаги ноаниқлик ва хатоликлардан ҳоли этиш Кенг маънода эса таҳрир қўлёзма устида ишлашнинг барча жиҳатларини ўз ичига олади, бу муаллифнинг асари мавзусини ишлаб чиқиш сифатини баҳолашни, материални мазмун жиҳатидан текшириш ва тузатишни, бир сўз билан айтганда, матни қайта ишлаш — қўлёзманинг композицион тузилишини бир меъёрга солишни ифода этади.

Таҳрир муаллифнинг фикрини қайчилаш эмас, таҳрир – муаллиф айтмоқчи бўлган, лекин ўхшатиб ифодамай олмаган фикрларига йўл очиш демакдир. Сўзга, жумлага сайқал бериш сўз сеҳри ва жозибасини ҳис қилиш мулоҳазаларни изчил равишда баён этиш ортиқча ва ўқувчи эътиборини муҳимдан чалғитадиган номуҳимлардан воз кечиш деганидир. Рақамларни, исм - шарифларни, истилоҳларни тўғри, хатосиз ёзиш демакдир! [23].

Таҳрир иши нафақат матн билан ишлашни ўз ичига олувчи ижодий фаолият, балки матн тузатиш методикаси ва техникасини ҳам қамраб олувчи техник ишлардан иборат жараён ҳамдир.

Академик фан сифатида адабий таҳрир биринчи марта 1940 йилларнинг охири ва 1950 йилларнинг бошларида Москва полиграфия институти (ҳозирги Москва давлат матбаа санъати университети) да ўқитила бошланган [3].

Ўзбек журналистикасида ҳам таҳрирни илмий асосларда ўрганишишлари бошланган бўлса- да, таҳрир назарияси ва амалиётига доир кенг қамровли тадқиқотлар олиб борилганича йўқ.

Адабий таҳрирнинг илмий асослари баён этилган З.Т.Тоҳировнинг “Таҳрир мантиқи” китобида: “Таҳрир — (арабча — ҳаррара: қутқармоқ, озод қилмоқ маъно ифодасини беради) — фаолият тури, маданий- ижтимоий ишлар ва адабий- ижодий амалиёт соҳаси сифатида ҳозирги замон ноширлик иши ва публицистикада кенг қўлланилади” [17;3], дейилади. Олим таҳрир ишини турли ҳужжатларни тайёрлаш деб ёзади. Бу атаманинг маъносини ҳам араб

тилидан олинган дейди. Муаллифнинг “Адабий таҳрир” [18] дарслигида ҳам айнан шу фикрлар такрор келтирилади. З.Т.Тоҳировнинг таҳрир қутқармоқ, озод қилмоқ маъноларини англатиши ҳақидаги фикрлари бироз баҳсталаб бўлгани сабаб бошқа манбаларда бу сўзга қандай таъриф берилгани билан қизиқдик. “Таҳрир” сўзи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да ҳам араб тилидан кириб келганлиги, “озод қилиш тузатиш муҳаррирлик қилиш асар ёзиш” [20;42] маъноларини ифода этиши, кенг маънода ёзма ишни, асарни тузатишлар киритиб яхшилаш тузатиш дея изоҳланган.

Бу ўринда рус олимларининг таҳрирга берган таърифлари бу сўзнинг моҳиятини кенгроқ очиб беришга хизмат қилади, назаримизда. З.Т.Тоҳировнинг ҳар икки китобида ҳам таҳрир сўзининг маъно-мазмунига кенг тўхталиб ўтилмаган. Таҳрир ишига ижтимоий-адабий ва мафкуравий фаолият тури сифатида умумий таъриф берилган [17;3].

З.Т.Тоҳировнинг айтиши шу фикрларини “Журналистика. Медиалингвистика ва таҳрир. III жилд” ида ҳам кўриш мумкин. Ушбу наҳда ҳам таҳрир сўзи “қутқармоқ”, “озод қилмоқ” маъноларини бериши, адабий таҳрир қисқача ғоялар, тушунчалар, муаллиф фикрларини асословчи ишонарли далилларни янада аниқроқ сўзлар, ифодалар орқали етказиш учун олиб бориладиган изланишжараёни экани келтирилади [19;445].

Журналистикамизда ўзига хос таҳрир мактабига асос солган Маҳмуд Саъдий таҳрир иши нималардан иборат эканига унинг умумий моҳиятидан келиб чиқиб «таҳрир санъати адабиётнинг гуллаб-яшнаши учун, матбуот фикрининг халқ қалбидан жой олиши учун ғоятда зарур санъатдир» [13], дейди. Олим таҳрирда муаллифнинг куртак фикрларини ривожлантиришга эътибор бериш кераклигини, матн билан ишлашда журналист ўзи фаолият олиб бораётган таҳририят йўналишидан келиб чиқиши лозимлигини, таҳрирга тортилган ҳар қандай матнда мавзу эски бўлса-да, янгилик бўлиши шартлигини таъкидлайди. Айниқса, қадимда ўзбек классик шoirлари бир-бирининг асарларини ўқиб таҳрир қилгани, айниқса, Алишер Навоий билан Абдурахмон Жомийнинг, улуғ мутафаккир билан Ҳусайн Бойқаронинг ўзлари ёзган

асарларни ўзаро ўқиб, таҳрирга тортганликлари, ўзбек маданиятида таҳрир санъати қадимги даврлардан ривож топгани ҳақидаги фикрлари таҳрирни тарихий аспектларда ўрганиш учун асос беради.

Маҳмуд Саъдий таъкидлаганидек, таҳрир масаласига Алишер Навоий яшаган даврлардан оқ катта эътибор қаратилган. Улуғ шоирнинг айрим асарларида бу масала қаламга олиниб, шоир билан ҳамнафас яшаган устозлари, дўстлари, замондошлари ўзаро ижодий ҳамкорликни йўлга қўйгани, асарларини бир-бирларига тақдим қилиб фикр алмашгани, айрим сўзларни таҳрир этгани баён этилган. Хусусан, «Хазойин ул-маоний»нинг биринчи девони «Ғаройиб ус-сиғар»нинг кириш қисми, яъни дебочасида шоир мазкур китобига Хусайн Бойқаро муҳаррирлик қилганини келтириб ўтади: *«Ва ул ҳазрат иноят кўзи била ул раъноларни кўруб ва илтифот назарин ҳар бирига еткуруб, қайси бирининг ҳариру хулласида қусуре кўрунса ё ул ҳуллаву ҳарирни мурасса қилган жавоҳирда адами муносабат сабабидин футуре зоҳир бўлса, ул либосларни чиқариб, хизонайи хосдин муносиб ранглиг хазу деб либослар барча қийматий гавҳарлар била тарси қилгон келтуруб ул шўхларға кийдурур эрди ва ҳар қайсини ўз муносабатиға кўра тартиб била ўз олий мажлисида ўлтуртур эди..., ҳар ғазални тартиб юзидин ўз ўрниға рақам қилур эрди...»* [8; 16-17].

Яна мутафаккир шоир «Бадойиъ ул-бидр»га ёзган «Дебоча»сида ҳам *«Баъзи байтимдин бирор нумуносиб лафзни чиқориб, бир даста субҳа ичра бир қасри зарнигор ясағондек, бирор байтқа хат уруб, бир бузуғ дашг ичра бир қасри зарнигор ясағондек, бирор байтға дахл берур эрди [9; 17]»* дея таъкидлаб ўтган. Шоир наздида, Султон Хусайн Бойқаро таҳриридан сўнг *«чун бу байтлар айвони ул ислоҳлар нақшу нигоридин рашки нигорхонайи Чин ва бу ғазаллар бўстони ул ихтимомлар баҳоридин ғайрати хулди барин бўла бўлади»* [9; 18].

Хусайн Бойқаро «Хазойин ул-маоний»даги шеърларни ҳам шох сифатида, ҳам шоир сифатида кўздан кечириб, уларнинг айримларига ислоҳлар киритган, яъни ғазалларнинг маъно томонидан ёки бадий санъатларнинг қўлланишида

шoir ўзи ёзганидек «бетакалуфлуқ» ва «номуносиблиғ» кўрса, уларни бартараф этган [4]. Алишер Навоий «Муншаот» асарининг айрим мактубларида ҳам Хусайн Бойқарога ғазалларини юбориб, уларнинг ислоҳи устида ишлаганини келтирган [10].

Демак, Хусайн Бойқаро улуғ шoir девонларининг яратилишида, уларнинг таркибига кирган ғазалларни ўқибгина қолмасдан, уларни мунтазам тарзда таҳрир ҳам қилиб борган. Навоийдек буюк шoirнинг шеърларига жузъий бўлса-да, тузатишлар киритиш ислоҳ қилиш учун катта иқтидорга эга бўлиш ва шеърининг энг нозик томонларини чуқур билиш зарур эди. Хусайн Бойқарода ана шу сифатлар мавжуд эди... [10;577]. Шохнинг шеър илми борасидаги юксак салоҳиятини Алишер Навоий ўз ғазалларида ҳам эътироф этгани бу фикрларни асослайди.

Шунингдек, ўзбек мумғоз адабиётининг атоқли намоёндаларидан Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» асарида ўғли Ҳумоюнга ёзган мактубидаги танбеҳи ҳам шох ва шoirнинг ёзувга, матндаги хатоликларга эътиборли бўлганидан далолат беради: «*Бундин нари бетакалуф ва равшан ва пок алфоз била бити: ҳамсанга ташвишозроқ бўлур ва ҳам ўқуғучиға*» [1;321]. Бобур ўғлига ўз ёзган хатини қайта ўқиб кўрганида ҳеч нарсани тушунмаслигини, хатни қийинчилик билан ўқиш мумкинлигини, ундаги хатоликларни кўрсатиб, равшан ва пок алфозда хат ёзса, ўзига ҳам уни ўқиганга ҳам ташвишоз бўлишини ёзади.

Юқоридаги маълумотлардан кўринадики, Алишер Навоий яшаган давр ва ижодий муҳитда ҳам ўзаро фикр алмашиш асарларидаги сўзларни ислоҳ этиш ғализликларни бартараф қилиш мақсадида ижодий ҳамкорлик анъаналари йўлга қўйилгани, ёзув ва имлога эътиборлилик Заҳириддин Муҳаммад Бобур яшаб ижод этган XV- XVI асрлардан оқ аҳамиятга эга жиҳатлардан саналгани ўзбек мумғоз адабий муҳитида таҳрир амалиётининг қадимдан йўлга қўйилганидан далолат беради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Бобур З.М. Бобурнома. — Тошкент: Юлдузча, 1989. — 368 б.

2. Голуб И.Б. Литературное редактирование: учебник и практикум для академического бакалавриата. – Москва: Юрайт, 2017. – 432 б.
3. Голуб И.Б. Литературное редактирование: учеб. Пособие. – Москва: Логос, 2010. Электрон манба. Мурожаат вақти: 15.01.2022
4. Каримова Ф. Алишер Навоий ҳамда Ҳусайн Бойқаронинг дўстона ва ижодий ҳамкорлиги. // Тил ва адабиёт таълими. 2016. – №1. – Б. 40.
5. Мелибоев А. Қирқ бешинчи бекат. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2008. – 208 б.
6. Мильчин А.Э. Методика редактирования текста. – Москва: Книга, 1980. – 524 с.
7. Мильчин А.Э. Методика и техника редактирования текста. – Москва: Книга, 1972. – 320 с.
8. Навоий А. Хазойин ул- маоний. Ғаройиб ус- сиғар. Биринчи жилд, – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2012. – 804 б.
9. Навоий А. Мукамал асарлар тўглами: 20 томлик. 1- том – Тошкент: Фан, 1987. – 724 б.
10. Навоий А. Тўла асарлар тўглами: 10 жилдлик. 9- жилд Муншавот. 32- мактуб. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2012. – 768 б.
11. Накарякова К.М. Справочник по литературному редактированию для работников средств массовой информации. – Москва: Флинта: Наука, 2010. – 200 с.
12. Накарякова К.М. Литературное редактирование материалов массовой информации. – Москва, МГУ, 1994. – 189 с.
13. Саъдий М. Фикр кудрати. – Тошкент: Таълим медиа, 2020. – 240 б.
14. Сбитнева А.А. Основы литературного редактирования: история, теория,

- практика: учебное пособие. – М.- Берлин: Директ- Медиа, 2015. С.3. – 268 с.
15. Сикорский Н.М. Теория и практика редактирования. – Москва: МПИ, 1980. – 384 с.
16. Сенкевич М.П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений. – Москва: Высшая школа, 1976. – 263 с.
17. Тоҳиров З.Т. Таҳрир мантиқи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – 240 б.
18. Тоҳиров З.Т. Адабий таҳрир: дарслик. – Тошкент: Тафаккур бўстони, 2012. – 320 б.
19. Тешабоева Д.М. ва бошқ. Журналистика. Медиалингвистика ва таҳрир. III жилд – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 522 б.
20. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.IV .Тартибот – Шукр / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2008. – 608 б.
21. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 8 жилд – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2004. – 704 б.
22. Norton S. Developmental editing: A Handbook for Freelancers, Authors and Publishers. Published by the University of Chicago Press, 2009.
23. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/mahmud-sadi-haqida.html>.
Мурожаат вақти: 20.01.2022.

